

PAPER DETAILS

TITLE: Dogu Anadolu Sorunu

AUTHORS: Özer OZANKAYA

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/37052>

DOĞU ANADOLU SORUNU

Dr

I. GİRİŞ

Bilindiği gibi Türkiye bir Doğu Anadolu sorunuyla karşılaşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Doğu Anadolu'da İmparatorluğu meydana getiren türlü halklar ve etnik grupların bir arada yaşaması uğrunda çabalar gösterip bunu elde ederlerse, hangi bir hareket göstermiyen, esasen uluslaşma ve millîleşme süreci başlamış bulunmuyan ve Doğu Anadolu'daki başlıca etnik grupların birini teşkil eden Kürt halkı, Millî Mücadele yılları boyunca tahriklerle, yeni Türkiye'nin karşısına önce bir bölge olarak çıkmıştı. Aradan yarım yüzyıla yakın bir zaman geçtikten sonra rağmen bugün yine bir Doğu Anadolu sorunuyla karşılaşmaktayız. Bugün sorun esas itibarıyla bir bölgelere ait etnik ve millîleşme sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten

sal gelirin miktarı, eğitim düzeyi gibi öğeler göre gelişme kapitalist bir toplum olmak itibariyle serbest piyasa mekanizmasının delerinin ürünü olacaktır. Buna karşılık toplumlarının gelişmesini, üretim güçleri belli aşamaları geçirmesi olarak anlar: kölelum, kapitalist toplum ve nihayet sosyalizm. Şe göre gelişme sınıfsal toplum yapısının ortadan kalkması, insanların maddi ve siyellerini tam olarak gerçekleştirmeleridir. nında» alan ve «herkese ihtiyacına göre» ve nin kurulmasıdır. Şehirleşme, sanayileşme, larda ulusal gelir payı düşmesi (dağılım eş eğitim düzeyinin yükselmesi (eğitim eşitsiz sa), kapitalist toplum aşamasıyla birlikte do cak olan olgulardır. Ama sömürünün, yani a kın elinden kapılmasının sona ermesi, insa yellerini tam gerçekleştirmeleri, sosyalist t caktır. Evrimin yönü budur. Çelişmeler bu dan kalkacaktır.

Türkiye'de Durum ve Doğu Anadolu

Bilindiği gibi Türkiye, kapitalist gelişmiş olan, gelişmenin esas itibariyle serbest teydi edildiği sınıflı bir toplumdur. Üretim t

DOĞU ANADOLU SORUNU

artmasını sağlayarak; gizli iş gücünü çekip geriye kaşama düzeyinin yükselmesine yardımcı olarak), bu lebilmesi için geri bölgenin gelişmiş bölgede talep rekabet edebilecek bir mal üretmesi gerekir. Bunun bölgenin geri bölgelere yatırım yapması için de, sözün bir iktisadi olgunluk aşamasına ulaşmış olması.

Bu hususu belirttikten sonra, Doğu Anadolu az gelişmiş olmasında, ülke içinde izlenmiş bir rol oynadığı iddialarına katılmadığımızı söylemek bir iddianın belgelenmesi, isbat edilmesi gerekir. İktisadî etkenler açısından düşünmeye alışık olmama en görülebilir durumda olan üst yapı etkenlerine eşitlik verme eğiliminin bir belirtisi sayıyoruz. Anadolu'daki halk kütleleri için mazur görmek gerek. Bu'nin en geri bölgesinde yaşayan, fakirliğin en yoğun ulaştırma-haberleşme ... olanaklarının en az karşılaştıkları, Türkçe bilmedikleri için çevrelerindeki kurmada güçlüklerle karşılaşanlardır. Ama bu sorunun bir etnik ayrılık gözetme politikasının ürünü mazur görülemez. Esasen toplumca düşünme-biçimi dikkate alarak, sorun'un bir ekonomik düzen sorunu olduğunu düşünürsek, gittikçe daha çok kavranmakta ve onların tepkileri, kaynaşıcı, yaklaşımcı tutumlara dönüşmekte. Bu yakın Osmanlı İmparatorluğu milliyet farkları üzerine bir din birliği üzerinde ısrar etmiş olduğuna ve bu

Anadolu'da bugünkü ağalık ve beylik düzeni karlar.

Yurtluk - ocaklık düzeninin tımar düzeni li yanları vardır: bir defa tımar düzeninin bütün Osmanlı yasaları uygulanırdı. Burala mar sahipleri 1 - 2 yılda değiştirilirdi. Doğu böyle değildi. Ocaklık irsi olarak babadan lar için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Tımar di istediği büyüklükte parçalar halinde birçok rebilirdi. Ocaklıkta ise toprak parçalanmamı na, hatta mülkiyetine verilmiştir. Böylece mar bulunması, 20 - 30 idari ve adli makam demekti. Oysa Ocaklıkta, bir sancak genişliğ ri yetkiler bir tek kişide, ocaklık sahibinde mun doğal sonucu olarak da Ocaklık sahibi, daha fazla sayıda asker sahibi olabiliyor, do riteye kafa tutabiliyor. Esasen ocaklık sahip lerdir.

Ocaklığa vergi toplamak için devletin mi marlara ise girer. Ocaklıkta vergiyi koyan ve hibidir. Osmanlı devletinin, herkesten gelirine zeni Ocaklıkta yürümemiştir.

17. yüzyıldan sonra devlet Doğudaki bu

DOĞU ANADOLU SORUNU

ayrılık gözetici politikasının bulunmadığını gösteren Osmanlı devletinin üzerinde durduğu sünni - şii ayrımı üzerindeki baskıların, kürtlerin en yoğun oldukları de,² çok az veya hiç bulunmadığı Sivas, Erzincan, Tokat, Antakya yörelerinde şii ayaklanmalarına yol açmış olmalıdır. Anadolu'da etnik ayrılıklara dayalı bir politika izlenimine başka bir belge sayılabilir. Esasen devletin türlü birleştirmeğe, bir arada uyum içinde tutmaya çalıştığıdır. Kadılardan, şiiler dahil bütün başka mezhep mezheplerinin inanışlarına göre muamele etmelerinin istendiği görülmektedir. Osmanlı kadıları, hristiyanları bile evlendirebilir, yani laik evlenme yaptırmaya yetkiliydi. Tarihçiler de bunu göstermektedir. Cumhuriyet Türkiyesinde sünni - alevi çatışması, Osmanlı döneminde olduğundan daha fazladır.

Bölgede yönetsel bir özerklik bulunduğu ve merkezde ayrılık gözetici herhangi bir baskıcı politikası olmadığıdır. Kürtçe öğretim yapan hiçbir öğretim kurumu bulunmamaktadır. Başlıca öğretim kurumu olan medreseler zaten şehir merkezlerine bağlı olarak hep Batı'ya doğru kaymıştır. Sivas, Kayseri, Konya, Bursa, Edirne, nihayet İstanbul'da Erzurum, Van, Diyarbakır dışında önemli bir medrese bulunmamıştır. Yalnız okuma-yazma öğreten küçük kurslar vardır. Ama tarihçiler buralarda Kürtçe öğretim yapıldığını, herhangi bir belge bulunmadığını, öğretimin hep Türkçe olduğunu belirtiyorlar. Prof. Akdağ bölgede toplumsal örgütlenmenin

mamaktadır. Örneğin Rum Beylerbeyliği, olduğu halde bir Kürdistan beylerbeyliği yo-

Yakın zamanların bir olayı olan ulusçuluk içinde başlatanlar gayrı-müslimler olduğu başlatanlar da Ermeniler olmuştur. II. A karşı bir tedbir olarak Kürt Aşiret Alayları kuruyor. Böylece kürtlerde, dolaylı olarak, bir etnik grup oldukları düşüncesi uyanıyor. Es- günün da arkasında bulunan İngiliz propa- Kürt ulusçuluğunu da tahrik etmeğe başlıyor. lizm, sömürgelerde başı derde girince, orada- rüklemek ve küçük siyasal birimler yaratma kullanmıştır. Sevr andlaşmasında da İngiliz görmüşlerdir. Paris Konferansına da bir K- tır. Kürt ulusçuluğunu başlatanlar çok ma- reisleri olmuştur. Bunlar Milli Mücadele veya bağımsız Kürdistan hareketi içinde bu Cemiyeti'ni kurmuşlar, Ali Galip'in Sivas K- nının arkasında Kürtçülük hareketini körük- rin bulunduğu anlaşılmıştır.

Ama Mustafa Kemal hareketi başarılı o- nilerin mandaterliğini Amerika'ya yüklemiş, mekten vazgeçerek işin içinden sıyrılmışlardı- derleri Amerika'ya kaçmış, böylece hareket- yetin ilk yıllarında Musul anlaşmazlığı sıras-

DOĞU ANADOLU SORUNU

Arada yalnız bir derece farkı vardır. Yalnız Doğu Türkiye'nin çağdaş kalkınma yolunda karşılaştığı köylük köylük yerlerde çıkmaktadır. Olduğu kadar büyük kısmı, başta İstanbul, beş büyük şehirde kalan yerler tarımsal niteliklerini korumuşlardır. Türkiye'de çok geniş ölçüde küçük yerleşme birimleridir. Bütün Türkiye'de nüfusun çok büyük bir orfaaliyeti tarım alanındadır. Tüketim için üretim köylerinde görülen bir olgu. Sömürüye dayalı insan araziler üzerinde ağalıklarını sürdürenler, toprak mevki ve nüfuzun birleşmesi, idare ve adalet cihine işlemesi, ağalığın kurumlaşması, eğitimin genel olmaması, tarikatçılık (nurculuk ,ticanilik, süşibendilik, rüfailik... gibi) ve bunların dini, sınıf gösterecek biçimdeki yorumlamaları, yalnız Doğu ğil, bütün Türk toplumunun başlıca sorunlarını t Mahiyet itibariyle benzer olan sorunlar için çözü müşterek olacağı tabiidir. İncelememizin Sonuç k terekliğe yer verecek ve kanıtlarını sunacağız.

Ancak sorunların temelde ortak olduğunu s Anadolu'nun öbür bölgelerle arasındaki farkı ka özel bir ilgiye ihtiyacı olduğu gerçeğini reddetmek geye daha çok alt yapı yatırımı yapmak, daha çok daha çok eğitim ve sağlık hizmeti götürmek, doğ

sı olabilmesi için daha da zorunlu olan bu köması, bunun gibi öteki bölgelerin de sağlıklı bsi, emekçi halk çoğunluğunun siyasal iktidar olabilir.

II. BÖLGELERARASI GELİŞME DENGESİZ AÇISINDAN DOĞU ANADOLU

A. Bölgenin Sınırları ve Doğal Şartları

«Doğu Anadolu bölgesi» ifadesine, hem Güney-Doğu Anadolu'yu dahil etmekteyiz. Böylece Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Ağrı, Tunceli, Bitlis, Malatya, Adıyaman, Elazığ, Gaziantep, Uzun, Siirt ve Hakkâri olmak üzere 19 ili içine

1. Doğal Şartlar

Her toplumda iktisadi faaliyet üzerinde etkisinde yer şartları (coğrafi mevki, büyüklük, arazi şekli, yer üstü ve yer altı kaynakları, ulaşım şartları (özellikle ısı ve yağışlar) ve bitki örtüsüdür. Gerçi teknolojik ilerlemeler fiziki ve coğrafi önemini azaltmış, bunları da birer toplumsal etki haline getirmiştir. Bazı coğrafyacılar «Doğal çevre insanlar tarafından değiştiriliyorlarsa odur» bile demektedirler.⁶ Ancak ge-

DOĞU ANADOLU SORUNU

Bölge	Ortalama Yük
Marmara	117
Ege	121
Akdeniz	274
Karadeniz	386
İç Anadolu	1.045
Güneydoğu Anadolu	959
Doğu Anadolu	1.433

İç Anadolu bölgesi de yüksek bir plâto olma zey ve Güneydoğu Anadolu gibi ulaştırmayı engellerle dolu değildir.

İklim ve Bitki Örtüsü : Yükseklik ve yer şa bölge Türkiye'nin en soğuk bölgesidir. En soğuk — 1,5 C° ile — 13 C° arasında olup, en düşük ısı C°, Van'da — 26,5 C° ve Karaköse'de — 43,2 C°. Yağışlar Kuzeydoğu Anadolu'da İç Anadolu'daki fazladır. Güneydoğu Anadolu'da ise şiddetli kara Yazlar çok sıcak, kışlar da Kuzeydoğu Anadolu k birlikte çok soğuktur. En soğuk ayın ortalama s 4 C° arasındadır. En soğuk gün Urfa'da — 12,5 C° da — 24 C° ye düşebilmektedir. Diyarbakır'da kayd sıcaklık 46,2 C° ye kadar çıkabilmektedir. Yağış b Doğu Anadolu bölgesinin öteki bölgelerden daha

mektir. Toplumsal ekonomik yapının ögel
fusun yerleşme biçimi, ulaştırma, haberleşm
ve üretim ilişkileri, eğitim (bu arada dil), sa
lumsal örgütlenme biçimleri ağılık, aşiret, ş
lar) üzerinde durulacaktır.

1. Nüfus

Türkiye yüzölçümünün % 30 unu kaplıya
linda toplam Türkiye nüfusunun % 19.6 sı
Anadolu'da nüfusun başta gelen özellikleri, T
üstünde bir artış hızı göstermesi, buna karşı
ortalamasının altında bulunması, yani bölge
fus göçü olması, çok geniş ölçüde küçük kü
rine serpilmiş bulunması, şehirleşme oranını
yet daha yüksek bir oranının tarım dalında

Doğu Anadolu'da doğumlar oranı Türki
dukça üstünde olagelmıştır. 1945 - 1965 arası
ile yapılan nüfus sayımlarına göre bölge nüfu
talaması Türkiye ortalamasının daima üstüne

Sayım yılı ⁷	Türkiye yıllık artış ortalaması	Y
1945 - 1950	% 2.2	
1955	2.6	

DOĞU ANADOLU SORUNU

lamasının üstünde bir oranla artmakta devam et-
dan nüfus yoğunluğu Türkiye nüfus yoğunluğu
tikçe daha çok altında kalmaktadır. Bu nüfus
lüğünde bölgenin başka bölgelere işgücü ihraç
payı vardır. Nitekim 1965 nüfus sayımı sonuçları
nin beş büyük şehrindeki yerli olmayan nüfusun
gesi illerinde doğmuş olan kimselerdir. Adana'da
lu olan nüfusun % 44.8 i, Ankara'da % 15.4 ü,
İstanbul'da 14.1 i, İzmir'de de % 8.8 i Doğu A
olan kimselerdir. (Bknz : Çizelge 2).

Yerleşme yeri bakımından da nüfusun çok
köylerle, dam, divan, oba, kom, mezra gibi adla
tılarda yaşadığı görülmektedir. 1965 nüfus sayımı
8.996 köy, 9970 kadar da bağlantı vardır. Köyler
raz çoğunun nüfusu 250 nin altındadır. Nüfusu 5
köylerin oranı % 76 yı aşmaktadır. 1.000 den ço
ise sadece % 6.3 oranındadır.

Bölgede şehirlerde yaşayan nüfus oranının
masının altında bulunduğu görülmektedir. Ancak
nının artış hızı Türkiye ortalamasının üstünde g
çekten 10.000 ve daha fazla nüfuslu yerleri şeh
dirde, 1945 de toplam nüfusun % 18.3 ü, Doğu
10.3 ü böyle yerlerde yaşarken, 1965 de toplum
Doğu Anadolu'da ise % 19.2 si yaşamaktaydı. C

Nüfusun kalitesine gelince, bölgenin ünsederken nüfusun ne kadar düşük bir oranı sektöründe çalıştığını, eğitimden de söz ederzarlık ve tahsil dereceleri bakımından öbürnı belirteceğiz. Burada şu kadarını ifade edserbest piyasa mekanizmasına işlerin terkediTürkiye'nin nisbeten hızla gelişen yerleri Doğkin işgücünü ve sermayesini çekmekte ve bölgedenle de ciddi olarak güçleşmektedir.

2. Ulaştırma ve haberleşme

Doğu Anadolu'da ulaştırma ve haberleşmenel olarak Türkiye'de olduğundan daha sınırtün Türkiye'de 59.611 km. devlet ve il yolu km. si, yani % 25.9 u Doğu Anadolu'da bu yollarının % 26.7 si ve il yollarının % 25.1 i) nin yol bakımından nisbeten elverişli durummini vermektedir. Ancak her mevsim geçit v yollarının oranı öbür bölgelerdekinden heme sektir. Bu bakımdan, bölgeyi hem öbür bölg hem de kendi içindeki bölünmüşlükten kurt olan yolların, bu rolü doyurucu ölçüde yerinmektedir. Özellikle köyleri şehir ve kasabala

DOĞU ANADOLU SORUNU

İL YOLLARI (Km.)

	Her Mevsim Geçit Veren (%)		Hava Şartları Bağlı Olan (%)	
Türkiye Toplamı	19.028	57.6	14.053	42.4
Doğu Anadolu	2.886	34.8	5.405	65.2
Öbür Bölgeler	16.142	65.6	8.648	34.4

* Kaynak : DİE, İstatistik Yıllığı: 1960-1962, Ankara, 1963

Bölgedeki başlıca karayolu damarlarını şöyle sıralayabiliriz:

A — Doğu - Batı Yönünde :

1. Sivas - Erzincan - Erzurum - Ağrı - Doğu Anadolu
Doğuyu Orta Anadolu'ya bağlayan bu yol da her zaman
tırmaya elverişli değildir.
2. Malatya - Elâzığ - Bingöl - Muş - Bitlis karayolu
hayvan ticareti yolu olan bu yol da her zaman
elverişli değildir.
3. Gaziantep - Urfa - Mardin karayolu. Bu
geçit veren bir yol değildir.

B — Kuzey - Güney Yönünde :

1. Kars - Ağrı - Van - Hakkâri karayolu. Her

3. Malatya - Diyarbakır - Kurtalan hattı

4. Gaziantep - Nusaybin hattı

Hava ulaştırmasında da, hem sefer sayısı yasının % 10 u Doğu Anadolu'ya gitmektedir.

Taşıt araçları olarak Türkiye'deki toplam kamyonların % 10.1 i, otomobillerin de % 4.2 dolu'da bulunuyordu. Bu taşıt araçlarının sayısı (Türkiye toplamı 150.491) olup 500 den çok kişi düşmekteydi. Türkiye'nin öteki bölgelerinde ise taşıt aracı düşmekteydi.¹⁰

Bölgenin ulaştırma durumu hakkında aslında nüfusun 4/5 ini barındıran köylerin durumudur. Köylerin köy merkezine, en yakın pazara uzaklıkları ve haberleşme durumu bakımından bölge köyleri köylerine göre durumu aşağıdaki gibidir :

	Ege Böl.	Marmara Böl.	Akdeniz Böl.	Karade. Böl.
	1	2	3	4
Anayola 20 km. den uzak köyler	% 8	% 6	% 9	% 14
İlçe merkezine				

DOĞU ANADOLU SORUNU

1960 Köy Anketi (DİE) sonuçlarına göre c
lan muhtarlıklar Doğu Anadolu muhtarlıkları
bölgeler muhtarlıkları içinde ise % 2.7 oranı
lunan köyler ise Doğu Anadolu'da % 4.6, öte
oranındadır. (Bakınız : Çizelge 5)

3. Üretim

Doğu Anadolu'da ekonomik faaliyetin hâk
mın da hayvancılık dalıdır. Bölgenin sanayii,
lan ve sağladığı gelir bölge dışına transfer ed
krom istihraç sanayiidir. İmalât sanayii çok di
termiştir. Aşağıdaki paragraflarda önce bölge
sanayiın durumunu ana hatlarıyla belirtmeğe c

1. *Tarım* : 1965 yılı sayımlarına göre bö
(15 - 64 yaşlar) % 84.1 i tarım dalında çalışma
yii alanında çalışan nüfusun oranı % 2.9, im
ve elektrik - gaz-su üretimi alanlarının tümünde
tif nüfusun geriye kalan % 10 kadarı ise tica
nında çalışmaktaydı. Öbür bölgelerde bu rak
68.8, sanayi için % 11.7, hizmetler alanı için c

Aktif nüfusun 4/5 inden çoğunu içine al
üretim hayvancılık ve tahıl etrafında dönme
sununun % 70 i hayvancılık yapar. 1962 yılın

düşüktür. Üretim hava şartlarından derin şekilde etkilenmektedir. İlkel şartlarda yapıldığı için hayvancılık da büyük değişmeler göstermektedir. Örnek olarak 1969 yılında bölgede tahıl üretimi son derece geniş ölçüde Toprak Mahsulleri Ofisinden yiyilmeyen tahılın almak zorunda kaldıkları gibi, hayvanların beslenmesi de elde edemedikleri için hayvanlarının verimleri düşüşler göstermiştir. Temmuz 1969 sonlarında tahıl fiyatı 150-200 liraya kadar düşmüştür. Aylık tahıl arzı ve talebi arasındaki yetersizlik de fiyatların düşmesine ve iyi veya kötü ürün yılına göre büyük değişikliklere yol açmaktadır.

Bölgede sermaye de çok kıttır. Örneğin çiftçi oranının en düşük olduğu yer Doğu Anadolu'dur. 1965'de Türkiye'deki toplam nüfusun %6.6'sı bu bölgedeydi. Traktör sayısında son yıllarda büyük artış, makinalı tarımın büyük bir hızla genişletilmesi ve modernleşmesi göstermektedir. Makineleşme bir yandan tarımda işgücüne ihtiyacı azaltıp nüfusun artmasını hızlandırmak suretiyle bölgenin iktisadi ve sosyal gelişmesini teşvik etmektedir. Fakat tarımsız alanlarının çok kıt olması karşısında bizzat köylüler, kendilerini ezen şartlar bahasına tarımdan vazgeçmekte, bu husustaki çatışmalar cinsiyet ve bölge farklılıklarına göre değişmektedir.

DOĞU ANADOLU SORUNU

tarım ailelerinden kurulu olmasıdır. Tarımda ma-
ni bir olay oluşu ve tarım dışı faaliyet alanlarını
topraksız ve az topraklı nüfus ile geniş toprak sa-
hipleri arasındaki ilişkilerin feodal topluma özgü özelliklerini da-
daha büyük bir dirençle sürdürmesine yol açmış
Doğu Anadolu'nun feodal düzeni, ağalık, şeyhlik ve aşiretler
deki toplumsal örgütlenme içinde ortaya çıkmış, bu düzeni
disini çözecek olan güçlü bazı süreçleri yaşamağa
la birlikte, önemli ölçüde günümüze kadar süre-
bey köyleri, aşiretler, şeyhler ve tarikatlar Doğu
di içindeki bölünmüşlüğü, parçalanmışlığı anlatır.

Burada ağalık, şeyhlik ve aşiret biçimlerindeki
lenmelerin tarihi gelişimi üzerinde durmayıp, kıs-
belirterek üretim ilişkilerindeki yerlerini belirtece-
oldukları değişim süreçlerini anlatacağız.

Ağalık esas itibariyle tarla tarımına dayalı ol-
lar ve bu toprakları yarıcı, ortakçı, marabacı, ki-
yen insanların bir kişinin denetimi altına girmesi
içinde gerek Cumhuriyetten önce, gerekse Cumhur-
rülükteki yasa kurallarına uygun olarak geniş t-
timini elde edenler olduğu gibi, «zor ağaları», yar-
raftar çokluğu gibi yollarla bunu sağlayanlar da va-
larını atadan-babadan devralanlar bulunduğu gib-
rinin türlü nedenlerle boşalması üzerine sonrada

kiyetleri sık sık köylerin bütünüyle bir şahsın mülküne ait olması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Urfa, Gaziantep, Mardin ve Diyarbakır illerinde bu durum daha belirgindir. Gerçekten Gümüşhane ve Hakkâri dışındaki illerde toplam 9303 köyün 614 ünde, yani % 6.6 sında bir aileye veya bir sülâleye ait bulunmakla beraber, % 62 si Gaziantep, Urfa, Mardin ve Diyarbakır illerinde yer almaktadır.

Yine Gümüşhane ve Hakkari dışında kalan illerde toplam çiftçi ailelerinin % 37.8 i hiç toprağı olmayan, sadece toprak kullanılarak sahibi olan çiftçi ailelerinin de % 73 ü ise toprak sahibi işletmelere sahiptirler ve toplam tarım arazisini denetlemektedirler. Buna karşılık topraklı çiftçi ailelerinin toplam nümden büyük işletmelere sahip olup toplam tarım arazisinin % 33 ünü denetlemektedirler. Geniş toprak sahipleri genellikle «Bey» denilen ve şehirlerde yaşayıp kendileme ve köylü üzerindeki ekonomik ve toplumsal etkiyi o kadar doğrudan olmiyan kimselerdir. Bu illerde toprak sahipleri genellikle köyden uzakta, şehirlerde yaşamaktadırlar. Buna göre çok daha uzun bir zamandanberi toprak sahipleri köylerine gelmiş bulunan kimselerdir. Kendileri şehirde oturup köyde arazi sahibi olanlar Doğu Anadolu illerinde yaşayan toplam aile sayısının % 5 i oranında toprak sahipleri toplam tarım arazisinin % 34 ünü denetlemektedirler (Tablo 18, 29 ve 30 dan elde edilen rakamlar).

Bu geniş toprak mülkiyetinin mahdud el

DOĞU ANADOLU SORUNU

Siirtte 11 aşiret bulunduğu tahmin edilmektedir. aralarında birleşip aşiretler topluluğu kurabilirler. *bilelerden*, kabileler *obalardan*, obalar ise *çadırlardan*. Genellikle 1.000 - 2.000 kişilik gruplardan kurulu. bazen 10.000 den çok üyeye sahip oldukları da görülmüştür. Örneğin Tunceli'nin Mazgirt ilçesindeki Hiran aşireti, Elâzığ'da Savak fa'da Bucak aşiretinin 11.000, Elâzığ'da Savak mensubu olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴

Kabileler 30 ilâ 100 çadırılık topluluklardır. Çökü ağının adını taşırlar. Aralarında bir güç ve mesî bulunabileceği gibi, bütün kabileleri kapsıyan da bulunan aşiretler de vardır. Aşiretler aynı zaman topluluklardır.

Aynı soy-soptan, aynı sülâleden gelmek aşiret eder. Ekonomik faaliyetleri hayvancılık üzerine kılınların de ağaları vardır. Bunlara aşiret ağası denir. Aşiret mensuplarının emeğinin bir kısmını, kılın den alır. Aşiret mensuplarının yaptıkları hayvan vleri satışında birim başına belli bir miktar ağaya malar ve sair anlaşmazlıkların çözümünde yine ağşılık ödenir. Ancak temeli hayvancılık olan aşiretların bağımlılığı toprak ağalığında olduğu kadar aşiret ağasının görevleri aşiret içinde ahengi sağlamalarıdır. Aşiret mensupları arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, aşiret ağası bu anlaşmazlığı çözer. Aşiret mensupları arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, aşiret ağası bu anlaşmazlığı çözer. Aşiret mensupları arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, aşiret ağası bu anlaşmazlığı çözer.

gibi maddi güç sahibi olmuşlardır. Gerçekten bu tür kişiler bölgede az değildir. Ağrı'nın Avrupa taraflarından Kasım Küfrevi akla gelen ilk örneklerdendir. Kır'ın Çınar ilçesinde Altınakar'lar da şeyhlik toprak sahibi kimselerdir. Toprak, mera, sütlü ot, yaz ve kış alırlar. Şeyhlerin köyde yaşadığını söylemek mümkündür. Sömürülen ve cahil bırakılan halkın etkileri vardır. «Şeyhi olmıyanın şeyhi şeytandır» diye dilinde bir atasözü niteliğine bürünmüştür.

Ağalık ve şeyhlik biçimindeki bu toplumun kendi içindeki parçalanmışlığının önemi büyüktür. Buna alevi-sünni ayrılığı, sünniliğin dışlanması, turilik, Süryanilik, Yezidilik, hatta ilkel yaklaşımlar eklenir.¹⁵

Toprak ağalarının, aşiret ağalarının ve toplum düzeni içinde ifa ettikleri görevler, son zamanlarda recesi gittikçe artan bir hızla zayıflamak ve ortadan kalkmaktadır. Bu arada önemli bir gelişme çabası da yaşanmaktadır. Çok partili düzenin kabulü, bey ve şeyhleri, zaten egemen sınıfların örgütlenmelerinin gözdeleleri haline getirmiştir. Hızlı nüfus artışı, tarımın makineleşmesi ve kapitalistleşmesi, askerlik ve eğitim gibi etkenlerin etkisiyle dışarıya açılan halk üzerinde nüfuzu sarsılmaktadır.

ları, pek çok ilde bu oranın % 1 in altında kaldığı. Buna karşılık Doğu Anadolu illerinde bağımsız adaylar varan ölçülerde oy alabilmektedirler. 12 Ekim 1945'te de milletvekili seçilen 13 kişinin büyük kısmı da seçilmiştir. Ayrıca bu oylarda bir seçimden başka bir seçimde de bağımsız adayların iktidarı kazanması, listedeki yeri beğenmeme, ya da 27 Mayıs 1946'da görüldüğü üzere, CHP dışında hangi partinin iktidarı olacağını kestirmeme gibi nedenlerle bağımsızlığı tercih edenler, seçimlerde önemli ölçüde oy sağlayabildikleri için, tercihi yaptıkları zaman da aynı oyları bu partiye vermektedirler. Hatta çıkarları gerektirdiğinde bir partinin karşıt bir partiye aynı oylarla birlikte geçebilmektedir. Doğu illeri ile öbür bölgelerden seçilmiş illerde 1945'teki seçimlerde bağımsız adayların almış oldukları oylar göstermektedir.*

Ağa ve şeyhlerin idare üzerinde partizan müdahaleleri genişlemiş, kendilerine müttelik bir bürokrasi bulmuşlardır. Yılı Gayrimenkule Müdahelenin Men'i hakkındaki kanun tasarruflarındaki toprakların güvenliğini etkin bir şekilde sağlamak amacı için çıkarılmış, yine bu kanunun sağladığı hazine arazileri ağalar tarafından gaspedilmiş, gelirleri bunlara açılmış, öte yandan 3-5 yüzer liralık maaşları fakir köylüye intikal edebilmesi için bile köylü ağaların muhtaç olmuştur.

Ağalar ve şeyhler başka yollarla da köylü üzerini sürdürmenin yollarını bulmuşlardır. Kazançları ve özellikle ticarete yatıran, oğullarını, kardeşlerini kınlarını avukat, doktor, dişi, eczası ... yetiştire

ler varsa da genellikle köy odaları köyün önü-
ri tarafından açılan, masrafları onlar tarafın-
olup onların konaklarının bir parçasından
kimdan asıl önemli olan kahvehanelerin sa-
yeterli buluyoruz. Görüldüğü gibi köylü köy-
nin, beyin ve şeyhin denetimi altında bulu-
ilerde göreceğimiz eğitim geriliğini ve dil-
olursak, köylünün egemen sınıflara bağımlı
daha tam olarak ortaya koymuş oluruz.

Bölgenin iktisadi yapısı içinde tarımın
ilişkilerinin durumunu böylece gördükten s-
nayıin yeri konusuna getirmiş bulunuyoruz.

2. *Sanayi*: Daha önce de değindiğimiz
istihraç, inşaat ve elektrik-gaz-su sanayii al-
nüfusun toplam bölge nüfusu içindeki yeri
5.2 den ibarettir. Bu rakam Türkiye'nin öbü-
dir. Ticaret ve hizmetler alanlarında çalışan
Anadolu'da % 10, öbür bölgelerde % 20 kada-

Sanayiin bölgedeki durumu hakkında ay-
kam da iş yerleri sayısıdır: Doç. Dr. Gülten-
duğu bir araştırmaya göre, Türkiye'de İş Ka-
nin % 6.8 i Doğu Anadoludadır. (İş yerlerin-
ma alanları bakımından da mevcut olan ön-
bırakıyoruz). Bu oran düşüklüğü yanında iş-

DOĞU ANADOLU SORUNU

ların % 1 inden az olduğu, mevduatın da Türkiye si oranında bulunduğunu görmekteyiz. Oysa 1961 ra bölgesi bütün banka mevduatının % 40 ını alıyo ka kredilerinin çok geniş ölçüde egemen sınıf mer dığı, hatta usulsüz ölçülerde dağıtılıp usulsüz ola tulduğu bilinen bir husustur.

Prof. İ. Aksöz, Güneydoğu Anadolu'nun 5 ili ğu illeri üzerine yaptığı incelemesinde, öbür böl şına ve faal tarım nüfusu başına düşen kredi mik rindekine oranla % 62 kadar daha fazla olduğunu Büyük köylü çoğunluğu çok yetersiz ölçüde kre bu küçük paralar üretime değil, tüketime harcan

Zaman içinde durum : Bölgenin gelişmesinin sanayileşme alanında gösterdiği gelişme hızı oldu ruya verilecek cevap Doğu Anadolu'nun zaman içi kendisiyle öbür bölgeler arasındaki mesafeyi azartmakta mı olduğunu gösterecektir: Bölgede s çalışan nüfus, öbür bölgelerdekine oranla ne ölçü termektedir? Doç. Dr. Gülten Kazgan'ın yaptığı 1960 yılları arasında Doğu Anadolu'daki faal sana tış hızının yılda ortalama % 1.4 olduğunu, aynı dön lerde bu hızın % 1.65 olduğunu göstermiştir. Bu sektöründeki faal nüfusun artış hızının Doğu Ana sek olduğunu görüyoruz: Doğu Anadolu'da yılda

4. *Eğitim ve Dil Sorunu*

Bölge hem eğitim hizmetlerinin zayıf k Türkçe olmıyan geniş bir nüfus kütlesinin bölgedir.

Bölge'de 9 ilde ana dili Türkçe olmıyan olup, özellikle Güneydoğu illerine gidildikçe fa'da yüzde 61 i, Diyarbakır'da % 69 u, Siirt yi bulmaktadır. Anadili Türkçe olmıyan nü ması % 60 ın üstündedir. (Bakınız : Çizelge daki bilgilerin güvenilirlik derecesinden şü dir. Bu konudaki tek kaynak nüfus sayımla lanan sonuçlarının ise bu konuda biribirini dir. 1955 sayımı sonuçlarına göre Türkiye'd nüfus 1.679.265 dir. Oysa 1950 sayımının son 1.848.000 olarak verilmektedir. Rakamların g şısında, bölgede ana dili Türkçe olmıyan n olduğu kanısı yaygın olarak beslenmektedir. Bakanlığı'nın hazırlatmakta olduğu Köy E konudaki tutumuna da değinmek yerinde o celenen illerin hemen yer yanı hakkında bil konusunda, sanki böyle bir konu yokmuş gib Bu, Doğu Anadolu'nun sorunlarına çözüm y kınılan tutumların en yanlış ve zararlısıdır. yu görmezlikten gelmek, devede kuşu çabalama veremez. Yaşanılan gerçekler kendi gereklerle

DOĞU ANADOLU SORUNU

içinde bulunan bölgede eğitim hizmetlerinin özel
kin kılınması gerekirken bunun tam tersi bir du

Doğu Anadolu'da 1960 da köylerin % 38.1 in de ise köylerin % 62.3 ünde okul vardı. Böylece 2/3 sine yakın kısmının okulsuz olduğunu gö okulu olduğu yerde de toplumun gerçek eğitim ihticek nitelikte olmadığı, görevsel olmadığı için lenmiş bir kurumu olmadığı görülüyor. Okullar unda aynı şeyi öbür bölgeler için de söylemek m ce okur-yazarlık bakımından da bölge halkının ço da bulunduğunu görmekteyiz. 1965 sayımlarına g ye'deki 6 ve daha yukarı yaşlardaki erkek nüfusun ki erkek nüfusun ise % 44.7 si okuma yazma bilm fusa gelince, Türkiye'de okur yazar kadın nüfus o Anadolu'da ise % 13.7 dir. (Bakınız : Çizelge 3)

Okur-yazar nüfusun artış hızının da Doğu A
ye ortalamasının altında kaldığı ve bu bakımdan
kiye'nin öteki bölgeleri arasındaki mesafenin art
görülmektedir. Gerçekten 1950 ile 1965 yılları ar
nüfus oranı, Türkiye ortalaması % 32.9 dan % 4
% 15.8 lik bir artış gösterdiği halde, Doğu Anado
% 29.2 ye yükselmiş, artış miktarı % 10.7 olmuştur
zar nüfusun Doğu Anadolu'daki dağılışı da çok o
fa, Mardin, Siirt, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Bing

Ayrıca öğretim kurumlarının nitelik ve b mından da Doğu Anadolu bölgesinin çok elverişli olduğunu görüyoruz. 1965-1966 Üniversite girişleri en düşük başarıyı gösteren 22 ilin 14 ü I sindedir. Öbür sekiz ilin beşi İstanbul, İzmir Kayseri gibi birden çok lisesi olan illerimizdir bul ile İzmir'de çok sayıda bulunan öteki liseleri üniversiteye girişte en başarılı olan orta arasında yer almışlardır. Oysa Doğu Anadolu ilinin on üçünde yalnız birer lise bulunmaktadır.

Buna karşılık öğrencileri en yüksek başarı ki 70 lise ve kolejin hiç birisi Doğu Anadolu'd

5. Sağlık

Bölgede sağlık hizmetlerinin de Türkiye'n olduğundan daha geri bir durumda bulunduğu yılında Türkiye'deki toplam hastahanelerin % hane yatağı sayısının % 15 i, toplam hekim sa lam hemşire sayısının % 11.8 i, toplam ebeleri Anadolu'da bulunmaktaydı. Bu sağlık hizmet na oranı ve bu konudaki Türkiye ortalamaları

Sağlık Hizmeti	Türkiye Ortalaması	Doğ
Doktor	2964 kişiye 1 doktor	9

DOĞU ANADOLU SORUNU

alınmaya başlanmıştır. Bu cümleden olarak bölgede sağlık evleri ve sağlık ocakları açılması öngörüsü işlerine geçilmiş ve buralara personel bulunmuş, edici maddi tedbirler alınmıştır. Fakat bugüne kadar çok aksadığı, özellikle doktor ve hemşire gibi bulunamadığı, pekçok sağlık evinin ve ocağının resiz, sağlık memursuz, fakat odacı, şoför, temizlik tayinler yapılmış olarak ve hiç bir iş görmeden beklemektedir.

5. Bugüne kadar izlenen politikalar :

Doğu Anadolu'nun farklı gelişme durumu politikalar bakımından planlı dönemin başlangıcı ile planlı dönemi birbirinden ayıracak bir tutum değişmesi belirlemiştir. Bugüne kadar Türkiye'de cereyan eden siyasal değişmelerle birlikte planlama anlayışında da önemli değişmeler yaşanmıştır. Dönem öncesi-sonrası ayırımı, Doğu Anadolu'nun diğer bölgelerden fazla anlamlı olmaktan çıkmıştır. Ancak bu durumun bölgelerarası dengesizliklere karşı duyarlı olmaları ve protesto eden bir kamu-oyu oluşmaya başlamış olduğunu biliriz.

Gerçekten 1960 yılına kadar bölgeler arası dengesizlikleri gidermeğe yönelmiş herhangi bir devlet politikası

miştir. Planın bu yolda koyduğu ilke şuydu: "Kalkınmada ve coğrafi dağılışında bölgeler arasındaki esasları göz önünde bulundurulacaktır. Kalkınma unsurlarından biri de bölgeler arası büyük bir dengeyi kaldırmaktır. Bu itibarla yatırımların bölgeler arasında bir dengeye gidecek şekilde hareket etmek gerktir." Bu asıl hedefi Doğu Anadolu olan bu ilkenin yanı sıra sosyal adalet ilkelerinin ekonomik hedeflerle uyum sağlaması sosyal adalet ilkelerinin ekonomik hedeflerle uyum sağlaması nitelikte olması gerektiği hükme bağlanmıştır. Böylece planda çelişen iki amaç ortaya çıkmıştır: Birincisi ikincisine üstün gelmiştir: 1. iktisadi gelişme ve kalkınma amaçları. Bu çelişme sonucu olarak, kalkınma için na yalnız verimlilikten en az fedakârlığı gerektiren bir şekilde gibi kamu hizmetleri alanında yer verilmiş, kalkınma için da Keban Barajı tasarısı gerçekleşme safhasına ulaşmış ve dan sonra ise geri kalmış bölgelere sinai yatırımların planın ekonomik hedefleriyle bağdaşamayacağına kanaat getiren potansiyeli yüksek yerlerde yoğunlaştırılması ve ekonomik olarak artan ölçüde hakim olmuş, 1966'dan itibaren kalkınma dan «bölge kalkınması» kavramı da çıkarılmış ve kalkınma planının «Kalkınma dengeli olmalıdır» ilkesi bölgenin sorunlarını hafifletme yolunda önem kazanmıştır. Aşağıda da belirtileceği üzere bölge kalkınması hayidir. Oysa bu yolda herhangi bir ciddi çaba gösterilmemiştir.

DOĞU ANADOLU SORUNU

verişsizliği bakımlarından Türkiye'nin öteki Anadolu arasındaki farkın bir mahiyet farkı olduğunu açıkça görülmektedir. Özellikle köylü kütlesi Türkiye'de bir siyasal ideolojisi (yani siyasetin sınıfı çekleştirmenin bir aracı olduğu anlayışı), siyasal önderi ve dolayısıyla siyasal eylemi bulunmadığı. Sonuç olarak üretim ilişkileri açısından, yani egemen çii halk arasındaki ilişkiler bakımından da Doğu bölgeler arasındaki farkın bir derece farkı olduğunu öteki bölgelerde biraz daha erken çözülme kalıntılarının bugün de süre geldiğini, öte yandan da feodal öğelerin çözülmekte olduğunu belirtmek. Bu paragraflarda bunu yapmağa çalışacağız.

A) Türkiye'nin Doğu Anadolu'nun dışında ki feodal kalıntılara örnek olarak Ankara şehrini ve 33 yıldan beri Ankara - İstanbul asfaltı üzerinde de yapmış olduğumuz araştırmaların bazı verileri istiyoruz.

Ankara - İstanbul asfaltı üzerinde bulunan A. 1/4 e yakın kısmı, 40 yılı aşkın bir zamandan bu ailenin reisi olan A. ağa, «30 pare ova köyünün resinde bulunan köyler) üç ağasından biriydi». M. çilinceye kadar (1955 lerden sonra) arazisini köy çii, yarıcı veya kiracı olarak A. ağa köyünün

tarım köylü üzerindeki nüfuzunun araçlarını ni değiştirmeye başladı. Traktörleri, biçer-döşerler, diskaraları, pullukları, özetle her türlü aletleri oldu; bankalardan çok geniş krediler aldı; dışına da yatırım yaptılar: yarısı kendilerinin olan kum ocağını işletmeye başladılar; kamyon ticarethane açtılar; taksi işletmeye başladılar; mülkleri, o zamana kadar yarıcı, ortakçı, kiracı çalışan köylüleri bu durumdan çıkardı. Ayrıca ait küçük toprak parçalarını da K. ağanın malı olarak biçtirmeye başladılar. K. ağanın deyişiyle «işini yapardı; şimdi ise ağa köylünün işini yapıyor» derken, bir yandan köylünün hizmetine daha geniş bir alan açarken, diğer yandan köylüdeki angaryasının azaldığını, ama öte yandan köylü dışı işlerine artan ölçüde aracılık yaptığını belirtirdi. 1960 devriminden sonra X. P. ye geçen ve Y. Partiyeye katıldıktan sonra, Y. Partisinin koalisyonunun anlaşıldığı aynı seçim günü akşamı bu köylüye tıran K. ağa, o tarihtenberi parti basamaklarında İlçe idare kurulu üyesi, sonra da başkanı oldu. Köylüye gelmiş ve çok olarak da milletvekili

DOĞU ANADOLU SORUNU

tar kardeşim olacak» demiş ve öyle olmuştur. K. ağanın ticarete baktığı ve köye seyrek uğradığı halde köydeymiştir. Köyün geliri yüksektir. Bu gelirin ne olduğunu cesaret edip bu hususları soramaz. (Bize anlatılanlara başa kaldığımızda, ve kendilerinin söylediğini doğrulamaları için bizden ısrarlı ricalarda bulunduktan sonra K. ağanın arazisinin 6.000 dönüm kadarı devlet tarafından parası kendisine ödenmiştir. Ama K. ağa ve kardeşleri ne göre bu araziyi, sanki hiç istimlâk edilmemiş toprakta, ekmekte ve biçmektedirler. Bu durumu özenle görevlinin başka yerlere nakledildiği köylünün söylemektedir. Ama cesaret edip «burayı süremeyenlerdir. K. ağa sık sık idarecilerle, vali ve hâkimlerle yemek yer; eğlenir. Bunları anlatan, hep

K. ağa dini de ihmal etmez. Kendisi ve özellikle zanaatçıları «içki ve kadına» harcar, ama öte yandan köylülere borç para vererek onların hacca gitmelerini sağlar. (gün köyde 45 traktör, 45 tane de hacı vardır. Okumayanların dışında orta ve yüksek tahsil, onlar için gâvurluğu da komünistlik öğretir, diyorlar.) Kendileri okumayanların da okutmamaktadırlar. Özellikle kız çocukları okumazlar. Köyden şimdiye kadar Ankara'ya (daha başka da herhangi bir yere) tahsile gelen yalnız 5-10 kişi ve kardeşlerinin oğulları. Bunların 2 si belge almış ve memleketine dönmüştür. Anamları (başlıkları)...

B) Öte yandan feodal kalıntıların Doğu bölgelerden daha geç ve daha yavaş olmakla olduğunu görüyoruz. Daha önce de belirttiği makineli tarımdaki hızlı gelişme, şehirlere akın alanlarındaki yetersiz de olsa çabaların etkili ağa ve şeyhler arasındaki ilişkileri aşiret bağları ve çözmektedir. Öte yandan ağaların —ve hatta dışına, ticaret ve şehir hayatına geçme, aşiretleri ve bunu fiilen yapmakta olmaları (ticaretçi, avukat yazıhaneleri, eczahaneleri ile) diktatörlük zülmeyi kolaylaştıran ve hızlandıran etkenler ağırlıklı tili düzen, Doğu Anadolu'da da, öteki bölgelerdeki ve şeyhlerin köylü üzerindeki nüfuzlarını takviaların 'doğrudan hâkim' durumundan çıkmaları. Eskiden anlaşmazlıkları bizzat hükme bağlayan ağaların ihtiyacını kendi ambarından karşılayan ağaların çüde bu fonksiyonunu yitirmekte, buna karşılık makamlar üzerindeki nüfuzları artmakta, kendileri köylüler arasında birer aracı durumuna geçmekte onların geleneksel mevkilerinde zorunlu olarak açmaktadır.

Çözüm Yolları

DOĞU ANADOLU SORUNU

sorunu değil, bir Türkiye sorunu bulunduğunu iyi rekir. Doğu Anadolu'nun öbür bölgelerden nisbet ması, serbest piyasa mekanizmasının hakim olduğ sınıf farklarının coğrafi (yani yatay) planda da be ka birşey değildir. Çözüm yolu olan bu büyük at leşmesi ise bir siyasal konudur: siyasal iktidara k duğuna bağlıdır. Emekçi halk Türkiye'de siyasal i madıkça, toprak reformu yapılamaz; sanayi monta cu olmaktan çıkamaz; eğitim, ulaştırma ve haberle sinin özgürlüklerini gerçekleştirci bir nitelik kaz iktidarı ellerinde tutan komisyoncu burjuvazi ve to sırf Doğu Anadolu Türkiye'nin bütünleşmiş bir pa bu bölgede bir toprak reformu ve sanayileşme yapı tır. Tersine, bu bütünleşmeyi zor yoluyla gerçekle edecek, egemen sınıfların hizmetindeki bürokrasi nin da bulunduğu bu bölgede, Türkiyenin öbür bö ğundan daha baskıcı olacaktır. Bugün izlenmekte o çekten böyledir. Bir yandan nüfus hızla artmakta, rağın mahdut ellerde toplanmış olması ve makin mesi dolayısıyla bu nüfus tarım dışına yönelmekte da izlenebilecek iki alternatif yol vardır: ya köylün ması istenir, bunun için de toprak dağılımı ıslâh e raklandırılır, verim arttırıcı tedbirler alınır; ya da neli tarım desteklenir, bu durumda da tarım dışın

Önce Doğu Anadolu'nun, gelişmiş bir bölge olmayıp, bütünüyle geri bırakılmış bir kalmış bir bölgesi olduğunu görüyoruz. Bölgedeki ekonomik ve toplumsal sorunları olduğu görülür. Arada esas itibarıyla. Olduğu kadarıyla ülkenin sermayesi, eğitim, ulaştırma haberleşme ve sağlık olan beş büyük şehir ile bunların dar çevresinde geri kalan kısmında nüfus küçük köylere zeyi çok düşük olan bir tarımsal çalışma ortamı ilişkileri ağa-tefecî-şeyh veya tarikat bir sömürü düzeni üzerine kurulu bulunmaktadır.

Bu şartlar altında yalnız Doğu Anadolu'ya'nın gerçek bir sanayileşmeğe, toprak reformu ulaştırma ve haberleşme alanlarında büyük bir iyimserlik bulunduğu ortadadır.

Doğu Anadolu'nun durumunu daha ayrıntılı olarak bariyle tarihi, doğal ve coğrafi nedenlerle, ekonomik masına dayalı ekonomik düzendir. Bu bakımdan si etnik ayrılık gözetici politikalarla bilinçlendirme iddiası kanımızca buradaki nisbi geriliği açıklamaz.

DOĞU ANADOLU SORUNU

vil bürokraside horlayıcı ve baskıcı tutumları. Bölge, sınır bölgesi olması dolayısıyla sınır tırım yapılmamasını savunan askeri strateji yürürlük alanı bulmuş olmasından da zarar gören nisbi geri kalmışlığını esas itibariyle bunu mızca mümkün değildir. Asıl neden tarihi ve rürlükteki ekonomik düzendir.

Son olarak da Doğu Anadolu'nun sorunları lerin sorunlarıyla ortaktır derken, Doğu Anadolu özel bir ilgiyi gerektirdiği gerçeğini reddetmem lirtmeliyiz. Bir defa sanayileşme, eğitim gibi alanlarda Doğu ile öteki bölgeler arasındaki azalmayıp artmaktadır. İkinci olarak toprak lan şartlar Doğu'da ve özellikle Güneydoğu'da Üçüncü olarak bölgede küçük yerleşme birim ağalık, şeyhlik, aşiret gibi toplumsal örgütler ve değişik mezhepler arasında parçalanmışlık bütünlenmiş bir parçası olmasını ve gelenekse engellemektedir. Son olarak, nüfus artışı ve şin sonucu olarak sun'i şekilde kabaran şehir de kaçakçılık yoluna başvurmakta, yönetimin cak biçimde değerlendirmedeği bu dış ticaret yine egemen sınıfların hizmetinde, onların ç de kullanılmaktadır.

1945 ve 1965 Yıllarında Türkiye’de ve Doğu Akdeniz Bölgesi’nde Nüfus Yoğunluğu, Şehirli

	1 9 4 5	
	Doğu Ana.	Türkiye
Nüfus	3.545.000	18.790.000
Doğu/Türkiye	% 18.8	
Alan (km. ²)	230.942	774.810
Doğu/Türkiye	% 31.1	
Nüfus Yoğunluğu (Km. ² başına)	15.3	24.2
Şehirli nüfus (10.000 ve daha çok nüfuslu yerlerde yaşayanlar)	10.3	18.3

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara

Beş Büyük Şehirdeki Yerli Olmayan Nüfusun Anadolu Doğumluların Oranları

ÇİZELGE 3

İstanbul'da ve Öteki Bölgelerde Okur-Yazarlık
Oranını ve Zaman İçindeki Gelişimi

		1 9 6 5					
Bilmiyen (%)		Bilen (%)			Bilmiyen (%)		
K.	T.	E.	K.	T.	E.	K.	T.
91.8	81.5	44.7	13.7	29.2	55.3	86.3	70.8
80.1	67.1	64.1	32.8	48.8	35.9	67.2	51.8

ÇİZELGE 4

Doğu Anadolu'da Okur-Yazar Olmıya
Türkçe olmıyanların İllere

İller	Okur-Yazar olmıyan (%)			An
	E	K	T	
Hakkâri	70.5	96.5	83.5	
Mardin	67.5	93	80.2	
Siirt	67	92	79.5	
Urfa	65.5	92	78.8	
Adıyaman	64.5	93.5	79	
Van	63	91	77	
Bitlis	62.5	90.5	76.5	
Muş	62	91	76.5	
Bingöl	61.5	87.5	74.5	
Diyarbakır	61	88.5	74.8	
Ağrı	59	91	75	
Erzurum	46	80	63	
Elâzığ	45	80	62.5	

DOĞU ANADOLU SORUNU

ÇİZELGE 5

Türkiye'de ve Doğu Anadolu Bölgesinde Okulu
Kahvesi ve Pazarı Olan ve Olmıyan Köy

	Doğu Anadolu'da		Türkiye'de	
	Sayı	%	Sayı	%
1. Okulu olan köyler	3.727	30.7	19.587	55.6
İlkokul olmıyan köyler	6.043	69.3	15.636	44.4
2. Telefonu olan köyler	433	4.6	5.000	14.3
Telefonu olmıyan köyler	8.890	95.4	29.925	85.7
3. Kahvesi olan köyler	565	5.1	10.370	29.5
Kahvesi olmıyan köyler	9.164	94.9	24.712	70.5
4. Pazarı olan köyler	169	1.7	846	2.4
Pazarı olmıyan köyler	9.631	98.3	34.442	97.6

ÇİZELGE 7

Örnek Bağımsız Milletvekili Adaylarının
Seçimlerde Aldıkları Oylar (%)

e r	S e ç i m l e r							
	1961	1965	Öteki Bölgeler İlleri	1950	1954	1957	1961	1965
—	—	16.7	İstanbul	—	1.8	—	4.4	1.9
—	—	—	Ankara	—	—	—	0.8	0.6
2.6	—	2.3	İzmir	—	—	—	0.8	0.2
—	—	21.5	Eskişehir	1	1.9	—	0.8	0.3
0.7	—	11.7	Bursa	—	—	—	—	0.3
—	—	1.9	Adana	4.9	0.1	—	0.7	0.2
0.5	—	23.6	Edirne	—	—	—	0.7	—
0.7	—	2.4	Kırklareli	—	0.1	—	—	—
—	—	—	Tekirdağ	0.1	—	—	—	—
—	—	23.2	Çanakkale	—	0.8	—	—	—
30.3	—	—	Balıkesir	—	—	—	—	0.3
—	—	9.8	Kocaeli	—	0.3	—	—	0.1

DOĞU ANADOLU SORUNU

ÇİZELGE 8

**Doğu Anadolu'da ve Türkiye'nin Beş Büyük İlde
Teknik Elemanlar, Serbest Meslek Sahipleri ve
Meslek Mensupları (1965)**

Bölge	Erkek		Kadın	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Doğu Anadolu	32.795	13.9	5.796	9.5
Beş büyük il (*)	95.493	40.5	33.290	53.2
Öteki 43 il	107.260	45.6	22.984	37.2
Türkiye toplamı	235.548	100	62.070	100

(*) İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana.

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, Genel Nüfus Sayımı, 1965, Nüfus ve Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, 1966.

ÇİZELGE 9

**Doğu Anadolu'da, Beş Büyük İlde ve Öbür
İlde İmalât Sanayiinde Çalışan Aktif Nüfus**

Bölge	Erkek		Kadın	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Doğu Anadolu	71.948	8.1	1.831	2.1
Beş büyük il	440.247	49.8	50.904	65.2
Öteki 43 il	371.336	42.1	24.684	32.1
Türkiye toplamı	811.583	100	75.514	100

KAYNAKLAR

- (1) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi Tarih-Coğrafya Fakültesi yayını**, 1959.
- (2) ———, **Celâli İsyamları**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1963.
- (3) Doç. Dr. Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye'de Sanayi**, Yayınevi, İstanbul, 1969.
- (4) Prof. Dr. İbrahim Aksöz «Doğu Anadolu'nun Kültür ve Şehircilik Haftası Konferansları, S.B. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1966.
- (5) Hassa Arfa, **The Kurds, An Historical and Geographical Study**, University Press, London, 1966.
- (6) Dr. Osman Arıkan, **Doğu Anadolu'da Sanayileşme**, Yayınlanmamış doçentlik tezi, 1966.
- (7) Dr. İsmail Beşikçi, **Doğu'da Değişim ve Yaratıcılık**, Yayınları, Ankara, 1968.
- (8) ———, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, E yayını, Ankara, 1968.
- (9) Kemal Bilbaşar, **Memo**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1968.
- (10) Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm**, Gün Yayınevi, İstanbul, 1968.
- (11) Mehmet Emin Bozarslan, **Doğu'nun Sorunları**, Yayınevi, İstanbul, 1968.
- (12) ———, **İslâmiyet Açısından Şeyhlik-Ağalık**, Yayınevi, İstanbul, 1964.
- (13) Devlet İstatistik Enstitüsü, 1950 ve 1965 Nüfus Sayımları, Ankara, 1968.

DOĞU ANADOLU SORUNU

- (23) Köy İşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etütlerine göre ilgili kitaplar.
- (24) Robert P. Millon, **Zapata - Meksika'da Köylü Devrimi**, 1969.
- (25) Prof. Dr. Osman Okyar, «Doğu Bölgesi'nin Kalkınma ve **Şehircilik Haftası Konferansları**, İskân ve Şehircilik Bakanlığı, No. 3, ss. 1-8.
- (26) Türkiye Ticaret Odaları, **Doğu Anadolu'yu Kalkındırmak İçin Ticaretin Rolü**, Ankara, 1967
- (27) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, 1963.
- (28) Nur Yalman, «On Land Disputes in Eastern Turkey», **Journal of Social Sciences**, 1966, çoğaltılmış tebliğ.
- (29) Prof. Dr. Fehmi Yavuz, «Politika ve Yerleşme Sorunları», **İskân ve Şehircilik Konferansları**, S.B.F. 121-151.
- (30) **Yön** dergisi, 20 Aralık 1961, 10 Ocak 1962, 14 Şubat 1962 ve 18 Aralık 1964 tarihli sayıları.